

VIENTOS DEL PUEBLO: ШПАНИЈА 1936—1939

Pero hay un rayo de sol en la lucha que siempre deja la sombra vencida.

Miguel Hernandez

**„What's your proposal? To build the Just City? I will.
I agree. Or is it the suicide pact, the romantic Death? Very well, I accept,
for. I am your choice, your decision: yes, I am Spain.“**

W. H. Auden: Spain 1937

„Почело је то Шпанијом“, написаће Жан Касу прву реченицу у књизи горких исповести и разочарења која је, иза упозоравајућег наслова „Кратко памћење“, понудила продорну и немилосрдну мисао о времену које је сведочио, о Европи „демократској“, „слободарској“, „дивилизованом“ или оној другој, која је окренула главу, није хтела да види, да чује, да се подсети, да запамти елипсу крика и сврдло бола неублажене ни сиренама које су завијале најављујући нове таласе бомбардовања Мадрида, Ируна, Сан Себастиана, Гернике, Барселоне, Хитлеровим „Јункерсима 52“, „Хајнкелима“, „Месершмитовима“. Ова бомбардовања „у тепиху“, први пут испробана у Шпанији, примениће непријатељ шпанског народа и на друге градове Европе: од Лондона и Ковентрија, преко Ротердама, Варшаве и Београда, до Лењинграда и Стаљинграда. Тенкови и топови, механизовано оружје које је бљувало ватру по шпанским лукама, градовима и селима, окренуће своје алаве цеви по новим европским и светским разбојиштима: Гудеријанове тенковске дивизије 1940. ће појурити равницама северне Француске, као што су пре тога хитале Пољском а после тога и СССР-ом, када се више није могло користити поукама већ упокојеног (стрељаног) маршала Тухачевског.

И није истина да човек треба себе да превазиђе: довољно је да тежи ка својој крајњој димензији, својој пуноћи. А њу — пише даље Касу — постиже дугим памћењем. Отуд и ово подсећање на Шпанију, ону из времена републике, из раздобља грађанског рата, на драму коју би многи хтели да забораве. Заборав крије прошлост исто толико колико крије и будућност. Многе будућности су одвише лако препознатљиве прошлости, упркос измењеној костимографији. Неке прошлости су толико бре-

мените будућношћу да и данас живимо од њих. Младу шпанску Републику, рођену у побуни свих народа ове земље против трулог „старог режима“ монархије и војних диктатура, априла 1931. и потврђену победом Народног фронта на изборима фебруара 1936. године, многи су požурили да покопају и изруче силама мрака. У том су, на жалост, убрзо и успели, током грађанског рата 1936—1939. године. Убице и гробари шпанске Републике, видљиви и они у сенци, желели су да се њихов злочин што пре заборави. Предајући Шпанију у руке Хитлера, Мусолинија и Франка, многе западне и источне демократије рачунале су да су тиме купиле своју слободу и свој мир. Те исте демократије света, издавши и сахранивши једину модерну демократију насталу општим правом гласа, у хитњи да оперу руке саучесништва, убрзо су се и саме увериле колико прошлост дуго траје и како никад ништа није занавек изгубљено, као у утроби историје, у Унамуновој невидљивој, ћутљивој али и вечитој интраисторији сви снови о новом, бољем, људскијем и сви отпори који галванизирају те снове нису експерименти без сутрашњице. И док је горела Герника под ударцима фосфорних бомби Легије Кондор, док је трајала битка за Билбао, док се кретало у офанзиву на мадридском фронту и водила битка код Брунетеа, Теруела и на другим разбојиштима, те 1937. године је Антонио Мањадо — песник који умире са Републиком 1939. у избеглиштву, у француском пограничном граду Колијуру — размишљао у своме дневнику о трагичним распутницама шпанске савремености: „Шта ти о томе мислиш, Санчо — упита Дон Кихоте — постоје ли чаробњаштва која су јача и од истинског јунаштва? Нека ми чаробњаци и отму ратну срећу, али ми неће моћи одузети пожртвованост и храброст! — Тако говори Витез тужног лика у најоригиналнијем поглављу *Дон Кихота*, пошто је издржао генијалну пустоловину са лавовима.

Јасно се види да је Дон Кихоте, наш Дон Кихоте, прави антипод прагматисте, човека који од успеха, од среће, прави аршин којим се мери врлина и истина. Врло је лако могуће да један народ који има нешто од Дон Кихота није увек оно што се зове напредан народ. Али да је такав народ инфериоран, то ја нећу никад допустити. Исто тако не смемо веровати да је такав народ некористан, излишан за целину културе човечанства, да нема одређене мисије, ни важног инструмента у оркестру историје. Јер ће се ипак једног дана морати изазвати у борбу лавови, с оружјем потпуно неподесним за борбу с њима. Мораће се наћи лудак који ће хтети да се упусти у такву пустоловину. И то примерни лудак.“ Да би се направила велика дела потребно је, дакле, носити у себи нешто од Дон Кихота, потребно је, како би то рекао Мањадов учитељ Унамуно, кихотизирати не само Шпанију него и Европу. И тако је Шпанија кренула у борбу против фашистичког зверињака, против панзер-лавова и металних орлушина који су се обрушили својим канцама и кљуновима на тек новорођену Републику („*la nina*“ — како су је од миља звали њени грађани). Профетски је био глас Мигела де Унамуна, када је 12. октобра 1936. у аули толеранције Фра Луиса де Леона и Франсиска де Виторије, једног од најстаријих европских универзитета, у Саламанци, пред вођама завере против Републике, које је покличем *Viva la muerte* (Живела смрт) предводио Франков генерал Миљан Астрај, смирено, достојанствено рекао:

„Малопре сам чуо један некрофилски и безуман крик: „Живела смрт!“ И ја који сам цео живот провео обликујући парадоксе што

су изазивали бес оних који ме нису схватили, морам вам, као ауторитет у тој струци, рећи да је тај на страни парадокс мени одвратан. Генерал Миљан Астрај је богаљ. Допустите ми да то кажем без икаквог трага алузије. Он је ратни инвалид. Али то је био и Сервантес. На жалост данас у Шпанији има и превише богаља. И биће их ускоро још више, ако нам Бог не помогне. Мене боли помисао на то да би генерал Миљан Астрај могао да обликује психологију маса. Богаљ који нема духовну снагу Сервантеса обично себи налази кобно олакшање у сакаћењима којима подвргава друге око себе.“ Тада је Миљан Астрај, не могавши да отрпи ове речи ректора саламаншког универзитета, узвикнуо: *Abajo la inteligencia! Viva la muerte!* (Доле интелигенција! Живела смрт!). Али је Унамуно наставио: „Ово је храм духа (интелигенције). И ја сам његов првосвештеник. Ви сте скрвнители његових светих зидина. Ви ћете победити, јер имате сурове силе на претек. Победићете али нећете убедити (*Vencereis pero no convencereis*). А да бисте убедили, треба вам оно што немате: разум и право на вашој страни. Држим узалудним да вас позовем да мислите на Шпанију. Своје сам рекао.“

Унамуно је убрзо умро, од прогона и чемера, од жалости и зебње због мрака који је прекрило Шпанију. Али и они који су га отерали у Смрт нису могли да се ослободе његовог предсказања. Тако је званични хроничар Франковог Главног штаба писао у листу *Domingo*, 5. септембра 1937. године. „Не заваравajмо се: када се заврши овај рат имаћемо много побеђених, подвлашћених, али убеђених ниједног (*pero convencidos ninguno*).“

Шпанска Република је хтела бољи, праведнији и слободнији свет. Она је хтела да земља припада онима који је обрађују, да аграрном реформом укине застарели, феудални латифундизам. Она је хтела да умањи оштре социјалне и класне разлике, јаз између богатства и сиротиње, између рада и капитала, да свакоме пружи могућност да достојанствено живи, да се школује, да има здравствену заштиту и обезбеђену старост, да умањи зависност слобода од војне олигархије, која је одувек била стуб реакционарних режима, да ослободи земљу од паразитизма католичке цркве, која је држала у својим рукама просвету, културу и огромна пољопривредна и друга имања и верно служила монархији, да ослободи земљу од превласти страног капитала и зависности од страних тржишта, да шпанским народима (а посебно Баскијцима, Каталонцима и Гаљежанима) врати право на језик и национални идентитет, да извуче земљу из економске кризе која је потресла свет након 1929. године, да обнови економске и демократске институције које су затрвене диктатуром Прима де Ривере, итд. Ова шпанска визија бољег света, овај *lux in tenebris* који је експлодирао на кастиљској месети и обелоданио многима коју наду следити, коју стазу одабрати, овај презир ропства, унижења, тамница, инквизиције, фанатизма и левог и десног, тај експеримент историјског новума у слободи и братству пеона, форероса и обрероса — тих крухотвораца од Андалусије до Астурије, од Естремадуре и Галисије до Арагона и Каталоније — следила је крв у жилама многим „демократима“, среброљупцима и властодршцима. По један *народни фронт* у Шпанији и у Француској у исто време било је заиста — слажемо се са Каусом — ви-

ше него што су могли да поднесу Хитлер и Мусолини, али и Балдвин као премијер у Енглеској а и Черчил, као вођа опозиције. Черчил је рекао да се не сматра способним да гарантује да би, у случају рата Француске са Немачком, Енглеска била уз Француску, ако Француска помогне шпанској Републици. Ни Рузвелт ни Стаљин нису били одушевљени — све што нису могли контролисати кварило је њихове рачуне.

Марта 1936. немачке војне снаге су окупирале Рајнску област. Хитлер је кренуо. Нешто пре тога Мусолини је већ инвазијом Етиопије и освајањем Еритреје и Сомалије остварио своју Источноафричку империју и бацио погледе по Медитерану. Његове Црне кошуље биће већ у децембру 1936. у Кадису. Следеће године осовина Берлин — Рим — Токио постиже нове успехе: Јапан по други пут напада Кину, а тзв. велике силе и „западне демократије“ оглушују се о Вашингтонски уговор из 1922. који је гарантовао територијални интегритет Кини. И тако док Хитлер и Мусолини свесрдно помажу Франка у борби против младе шпанске Републике, док крв слободара тече Харамом, Гвадалкивиром, Ебром или на фронтима Толеда, Мадрида, Арагона, Алмерије, Естремадуре, Андалусије, игра се смртоносни кадрил „демократија“ са нацифашизмом, на рачун шпанског и других народа: Чемберлен се труди да одвоји Италију од Немачке, значајним понудама Мусолинијевом апетиту. Међународни комитет за неинтервенцију протоколарно заседа у Лондону или на неком другом месту, Хитлер улази у Аустрију, Мусолини, Хитлер, Далације и Чемберлен склапају Минхенски споразум изручујући Чехословачку Трећем Рајху (Француска и СССР тада заборављају своје споразумне обавезе према Бенешовој републици). И тако даље, у истом ритму и уз добро познате звуке, из којих се ипак издвајао и наметао онај хитлеровске корачнице:

Wir werden weitermarschieren,
wenn in Scherben fällt.
Unsere Feinde sind die Roten,
die Bolschewisten der Welt.

(„Марширати ћемо напред, макар се све срушило око нас. Наши су непријатељи Црвени, бољшевици целог света“). Франкови карлистички јуришници из Наваре били су нешто мелодиознији, са лирском осећајношћу која одаје темперамент и занос са јужних страна Пиринеја:

„Донеси ми моје сандале,
дај ми моју берету и моју пушку.
Идем напоље да убијем више црвених
него што има цвећа у априлу и мају.“

Страх буржоазије свих земаља пред црвенилом које је зрачило у густом и звонком спектру републиканског светла које је обасјало Иберијско полуострво, а будило наде и у другим крајевима света, био је јачи него бојазан пред фашизмом. Отуд политика „немешања“, „неинтервенције“, блокаде шпанске Републике, циничког одбијања сваке помоћи, уцењивања, па и претњи и лажи. Али је стара истина како је свако шићарцијско ценкање туђом слободом и свако користољубље остварено преко леђа других, недужних народа и њиховог достојанства и права, кратковида и краткорочна цена и властите слободе, девалвација властитог достојанства и угрожавање права рођеног народа. Потписујући смртну пресуду за Шпанију и Француска и Британија и СССР и многи

други су потписали пресуду и своје народу. Касу — тај писац са две до-
мовине, од оца Француза и мајке Шпанкиње, тај борац за ствар шпанске
Републике, касније и борац француског Покрета отпора, а и онај ретки
који нас је међу првима поздравио 1948, стигавши и лично у Југославију
да се увери колико су Стаљинове клевете против наших народа само кле-
вете и ништа више, тај Касу је страх од шпанског примера у Француској
овако објаснио: „Без сумње, владајуће и поседничке класе су одушевље-
не својом победом над великим страхом од окупираних фабрика и плаће-
них годишњих одмора“.

Оно што најболније одјекује у драми шпанског грађанског рата је-
сте и чињеница да је и она незнатна помоћ коју је Република примила
споља била условљена и подложна већ поменутом међународном кон-
тексту. Не треба се заваравати тиме да је Леон Блум измислио „немеша-
ње“. Оно је већ садржано у одредбама Совјетско — француског уговора
из 1935, који говори о узајамној помоћи у случају напада од стране треће
силе, али не и у случају рата који би дошао као последица мешања једне
од двеју земаља — уговорница у ствари неког трећег. Стаљин није желео
да слаби везе са Француском и Енглеском у раној фази грађанског рата,
па зато и није помагао шпанску Републику колико је могао и колико је
требало: послао је „саветнике“ („товаришче“) и незнатну количину ста-
рог оружја (из времена првог светског рата) и то тек крајем октобра
1936. Било је ту и топова — модела из 1898 — и то је оружје све плаћено
златом, док су Хитлер и Мусолини слали најмодерније оружје, не тра-
жећи за то ни једну пезету. Да је Република одмах по избијању Франкове
побуне добила довољну количину, оружја да наоружа сваког родољуба
она би опстала. Стаљинова игра са Шпанијом је била одмах препозна-
тљива: жртвујући Шпанију, одгураће Хитлера према Западу, далеко од
граница СССР, притискујући тако и на Француску и на Енглеску и усме-
равајући их на сукоб са Немачком. Да би остао арбитр у овој игри, на-
стојао је да грађански рат у Шпанији траје извесно време, да се у њему
много не ангажује, остављајући себи одрешене руке за спекулације са
Немачком (припрема пакта Молотов — Рибентроп). Они који су били
сведоци ове Стаљинове игре и они који су је на време прозрели морали
су бити уништени, ућугкани. Државни интереси СССР били су најбит-
нији и њима је потчињена како целокупна спољна политика тако и де-
латност Треће Интернационале (Коминтерне). Зато није случајно што је
Стаљин поубијао низ својих најзначајнијих кадрова који су радили у
Шпанији и око Шпаније. (Горјев, Грисен, Стерн, Чапонов, Розенберг,
Слуцки, Антонов Овсјенко, Сташевски, итд), укључујући и њихове пре-
водиоце. Он је уништио и све сведоке присвајања шпанске државне ри-
знице, која је бродовима пребачена за време грађанског рата у Одесу,
и никада није ни враћена шпанском народу. Тако је стрељан комесар за
финансије Гринка, у Сибиру је ишчезао и директор Госбанке Маргулис,
стрељан је и помоћник директора Каган, представник Комесаријата за
финансије код Госбанке Ивановски и нови директор те установе Мар-
тинсон. Чак су и шпански бродови који су чекали утовар у лукама СССР
за Републику реквирирани за СССР. Тако је и последњи метак испоручен
шпанској Републици Стаљин вишеструко наплаatio. Да би се остварили
Стаљинови планови није се презало ни од чега. На инсистирање Москве
смењен је председник владе Народног фронта Ларго Кабаљеро (познат
као „шпански Лењин“ и председник Социјалистичке радничке партије),

како би СССР имао алиби за развлачење рата и поразе у њему и јер Ларго Кабаљеро није био довољно послушан „саветницима“. „Товаришчи“ су онда довели Негрина за председника владе, уцењујући остале групације у влади пошиљкама војне помоћи. Тиме је Народни фронт био скоро разбијен, поготову настојањем шпанске Комунистичке партије и њених „саветника“ да отерају из владе и Индалесија Приета, министра одбране и социјалисту, што им је и *ишло* за руком. Касније је дошло и до оног последњег што се могло учинити: до повлачења КП из владе Негрина, по директивама из Москве, јер се већ увелико припремао пакт Молотов — Рибентроп. Ова секташка и уцењивачка политика Стаљина претворила је КП Шпаније у најпослушније оруђе Москве и окренула је да буде противник интереса властитог народа. Овоме се опирао Хосе Диас, вођа партије, али је он 1938. послат у Москву „на лечење“, затим прогнан у Тифлис, где се 1942. убио скочивши, наводно, кроз прозор. Да би се оправдале политичке чистке у СССР против троцкиста и да би се угушио сваки глас критике Стаљинове политике у свету, и у Шпанији је, током грађанског рата, ГПУ уз помоћ КП Шпаније, пронашао троцкисте — Радничку партију марксистичког јединства (ПОУМ). Да би се компромитовала ова левичарска, антистаљинистичка странка, фалсификована су бројна документа о њеној, тобожњој, сарадњи са Фалангом и франкистима. Њене вође је ГПУ хапсио и убијао у властитим затворима које је организовао по Шпанији. Шеф ГПУ у Шпанији Орлов лично је мучио и својим агентима убио Андреса Нина, вођу Поума. Андрес Нин је био лични пријатељ старе гарде руководиоца Октобарске револуције (Лењина, Камењева, Зиновјева, Троцког), искусни револуционар и оснивач Цркве синдикалне Интернационале, критичар Стаљинове политике и стаљинистичких процеса који су почели у СССР. Чак ни Интербригаде, које су са свих страна света похитале у Шпанију да бране Републику, нису биле имуне од оваквих стаљинистичких и секташких захвата. По налогу Москве дошло је и до повлачења добровољаца из Интербригада из Шпаније, у новембру 1938, у најкритичнијим часовима по Републику, уз уверавања да ће се поштовати реципроцитет, тј. да ће и Хитлере и Мусолинијеве трупе напустити франкистичку зону. У време када Међународни комитет за немешање потврђује одлуку о повлачењу добровољаца из Шпаније, у земљи отпочиње битка свесног изнуравања републиканских јединица, битка на Ебру, која траје три и по месеца, уз обиље „саветодаваца“ — совјетских генерала и минимум оружја на републиканској страни. У време битке на Ебру дошло је до Минхенског споразума, до предаје Чехословачке Трећем Рајху. Стаљин се окреће ка споразумевању, нагодби са Хитлером и коначно одлучује да Шпанију препусти саму себи. Битка на Ебру, испуњена беспримерним херојством бораца Републике, претворила се, тако, у тихо жртвовање Републике на олтару совјетских државних интереса. Ово лишавање Републике сваке могућности отпора, прихвата КП Шпаније (разговор Идалга де Сиснероса и пуковника Лопеса Касаде, 2. марта 1939). Негрин и Кордона нуде Касаду „пренос власти“, а касније то чини и Тољатијев манифест (у име новог политбироа КП Шпаније) дељен у Валенсији половином марта 1939. И док је Касадо дизао побуну у Мадриду, Ла Пасионарија је играла карте са Модестом и Степановим, одбијајући да прими гласоноше Ернандеса и других који су били за отпор Касаду и продужење рата са Франком, а у зору 6. марта 1939. је и прва отишла у Францу-

ску авионом, са Степановим. Праве расправе о узроцима пораза шпанске Републике никад није ни било ни у оквиру Комунистичке партије Шпаније нити у самој Коминтерни. Ово саучесништво је и могло да доведе до оне чувене Стаљинове изјаве „Правди“ од 30. новембра 1940 како „није Немачка напала Француску и Енглеску, него су Енглеска и Француска напале Немачку, узимајући тиме на себе одговорност за садашњи рат“. Био је то логичан крај оне политике која је гушила и Вајмарску Републику, која је у Кини помагала Чанкај Шека, која је остварила деобу Пољске, окупацију Литваније, Летоније и Естоније, рат са Финском, признавање јапанске окупације Манџурије, протекторат над спољном Монголијом, Катинску шуму 1939, и да не набрајамо даље.

Тако је сукоб који је избио у Шпанији 1936 јасно оцртао и будући поредак снага у другом светском рату.

Слободарски народ Шпаније борио се 1936 — 1939 године за све нас, а не само за своје достојанство и свој хлеб. У тој борби изгубљено је милион људских живота, а томе треба додати и неколико стотина хиљада жртава франкистичког терора после рата. Око 650 хиљада Шпанаца избегло је почетком 1939. године у Француску, Северну Африку, Мексико и друге земље. То је она вечита Шпанија изгнанства (**Еспана peregrina**), горда и огорчена, али усправна и увек присутна у историји свога народа као ризница историјског памћења и живе, усијане културне свести. Против овог народа похитало је да се бори више од 16 хиљада Хитлерових војника; Мусолини је послао око 75 хиљада Италијанских фашиста; из Марока је дошло исто толико „добровољаца“, из Португалије више хиљада Салазарових јуришника. За шпанску Републику борило се укупно око 40 хиљада добровољаца, од којих 35 хиљада у интербригадама. Бројно стање интербригада никад није било веће од 18 хиљада. Многи од њих су оставили своје животе по ратиштима Шпаније, потврђујући тиме своју преданост борби против усужења слободе, против рашчовечености и одљуђивања. Долазили су из свих земаља света, синови и кћери 55 народа. Међу њима је и око 1700 Југословена, који су пожурили да се одазову покличу слободе и да се „предају утопији људскости и солидарности, па макар трајала колико и сан“ — како то умно и лепо записа један од њих — Гојко Николић. Поздравио их је, између осталих, и песник — борац Републике Рафаел Алберти:

Долазите из велике даљине... Али та даљина,
шта је за вашу крв која пева без граница?
... Ношени истим корењем једног истог сна
ви сте дошли.

Браћо! Уз ваше име Мадрид постаје већи и светлији. Било је то у време одбране Мадрида 1936, када су интербригадисти први пут продефиловали градовима и селима Шпаније.

Ветрови народа (*Vientos del pueblo*) о којима је певао Мигел Ернандес, песник који је умро у Франковом затвору у тридесетпрвој години живота, почетком 1942, подигли су се високо и свом силином протресли стари свет, збрисавши многа царства и многе илузије пред собом. И она пуста земља, усамљених људи и бескрајних кошмара којом ће — како каже Арабал — прохујати тридесет и пет година (и више) угушених звуци-

ма војничких труба, та земља још за живота диктатора и каудиља Франсиска Франка, смоћи ће изнова снаге да се искуша у борби, у слободи, у измени света, да се изнова обрачуна са фашизмом, инквизицијом, страхом, ћутањем, саучесништвом са силама мрака и напетка. У боровини са астуријског горја које шиба ветар Атлантика, у снеговима Пиринеја и Кантабријских превоја, на жаловима Андалусије и Валенсије које лижу пламени језици афричких ветрова, међу оливоарима Нове Кастиље и оранжеријама Мурсије остаје заувек и густо прамен Ернандесових „ветрова народа“, сведочећи како семе бачено на тло Шпаније 1936. године, пре пола столећа, у ковитлацу неизвесности и оскудним временима, потера своју клицу упорношћу маслине и даде раскошнога плода.